

İMADƏDDİN NƏSİMİ VƏ AZƏRBAYCAN MUSIQISI

Zəmfira SƏFƏROVA

+

XIV əsrin sonu XV əsrin əvvəlində yaşamış böyük Azərbaycan şairi, filosofu və müfəkkiri İmadəddin Nəsiminin cismani ölümündən, yeni dərisinin diri-diri soyulmasından 650 il keçir. Lakin onun həyatının son dəqiqələrinə qədər dini ehkamlarına qarşı çıxması, bənşməməzliyi, qəhrəman kimi ölümü, igidliyi haqqında dastan əsrlər boyu yaşayır, unudulmur, yeni-yeni nəsilələri rıqqətləndirir, ıftixar və qürur hissi ilə zənginləşdirir. Şairin poeziyasının aşağıdakı kimi misraları artıq əsrlər boyu dillər əzbəri olmuşdur.

"Məndə siğar iki cahan, mən bu cahana siğmazam!"

"Can ilə həm cahan mənəm, dəhriyə həm zaman mənəm



Gör bu lətifeyi ki, mən, dəhriyə zəmanə siğmazam.
Zərə mənəm, günəş mənəm, çarilə pəncü şeş mənəm.

Sürəti gör bəyanilə, çünki bəyanə siğmazam"².
Nəsiminin poeziyası dərin fəlsəfiyi, çoxjanlılığı, lirikliyi ilə seçilir. Onun poeziyasında biz dəfələrlə musiqi terminlərinə, muğamları və musiqi alətlərinin adlarına rast gəlirik.

Qurulmuş məclisi-şahi, çalınır cəngü, ney, qanun, Tərənnümlər qılır mütrib, ara yerdə şərab oynar."³
Ümumiyyətlə, Nəsiminin qəzəlləri melodikliyi, əruz vəzninin rəngarəngliyi və zənginliyi ilə fərqlənir.

"Həsret yaş hər ləhzə qılır bənzimizi saz,
Bu pərdədə kim, nəsnə bizə olmadı dəmsaz.
"Uşşaq" meyindən qıla ol işrəti "Novruz",
Ta "Rast" gələ "Çəngi" - "Hüseyni" də sarəfaz.
Bər "Çərgahi" Lütf qıla Hüsni "Büzürki",
" Kuçik" dəhənindən bizə, ey dilbəri "Şahnaz"!

"Zəngülə" sifət nalə qılan zan "Segahə",
Çün əzmi-"Hicaz" eyləyə məhbubi-xoşavaz .

Ahəngi "Sifahan" qılır ol nayi- "Əraqi",
"Rəhavi" yolunda yene canim qıla pərvaz.

Könlümü "Hisar" eylədi bir ruyi- "Mübrəqə",
Çəl, olma müxalif bizə, ey dilbəri-pürmaz.

Şurə qəlibən eşq sözünü söylə Nəsimi,
Şövqündən anın çuşə gələ Sədiyi-Şiraz".
Bu qəzəlin vəznini əruzun Məf 'ulü məf'A'ilü məf'A'ilü fə'vlin behrində yazılmışdır.⁴

¹ İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri.- Bakı, 1973, s.319.

² Elə orada.

³ Elə orada s. 197

⁴ Bax: İmadəddin Nəsimi. İraq divanı.- Bakı, 1987, s.113.

Gördüyümüz kimi şair qezəldə on beşdən çox muğam adı çəkir. Muğamları müəllif həm məzmununa, həm də əhval-ruhiyyəsinə uyğun təqdim edir.

Nəsimi digər qezəlidə muğamın quruluşu haqqında məlumat verir və özünü rübab, ərgənün, çəng və tənbur kimi alətlərlə eyniləşdirir:

Altı avazə, on iki pərdə, iyirmi dörd şüab,
Həm rübəbi ərgənünəm, çəng ilə tanburuyəm.⁵
Musiqi haqda məlumatlara biz şairin digər bir sıra qezəllərində rast gəlirik. Məsələn:
Bahar oldu vü açıldı üzündən pərdə gülzann,
İrşidi qönçənin dövrü, zamanı qalmadı xarrn.

Bu musiqidən, ey same, sana gər nəsnə kəşf oldu,
Məqamatın bəyan eylə, üsulun göstər-ədvann.⁶

Qezəlin son misrasında Nəsimi sanki bir musiqişünas kimi oxucuya müraciət edərək muğam dairəsinin adının və bəhrinin təyin olunmasını istəyir.

Musiqini çox dəyərləndirib, ona poeziyasında xüsusi yer ayıran böyük şairin yaradıcılığına, faciəvi taleyinə, poeziyasına həmvətənliləri biganə qala bilməzdilər. XX əsrin Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında dahi şairin poeziyası müstəsna yer tutmuşdur. Musiqimizin müxtəlif janrlarında Nəsiminin həyatının qəhrəmanlığını, poeziyasının müxtəlif çalarları tərənnüm edilmişdir.

Bu müstəvidə görkəmli bəstəkar Fikrət Əmirovun "Nəsimi dastanı" baletini xüsusi qeyd etmək istərdik. Əsər 1973-cü ildə yazılmış və İmadəddin Nəsiminin ölümünün 600 illiyinə həsr edilmişdir. Bəstəkar Nəsimi yaradıcılığına olan münasibətini, sevgisini hələ "Böyük Nəsimi" məqaləsində bildirmişdi⁷. "Nəsimi poeziyası bütövlükdə bir simfoniya. Bu poeziyadan aldığı güclü təəssüratı "Nəsimi dastanı" baleti ilə ifadə etməyə çalışdım, Nəsimi şeirinin öz ritmi, öz ahəngi var"⁸.

Maraqlıdır ki, görkəmli aruz ustamız Əkrəm Cəfər də özünün "Nəsimi şeirinin vəznü" məqaləsində şairin poeziyasının vəznini simfoniya bənzədir: O, belə yazır: "Böyük şairin yalnız Azərbaycan dilli vəznü rəngarəng biçimində səslərdən, müxtəlif tipli ahənglərdən ibarət bir simfoniya"⁹.

"Nəsimi dastanı" əsərində musiqi, poeziya, rəqs, solo, xor sənəti bir vəhdət təşkil edir. Ona görə əsərin bəstəkarının (F.Əmirovun), baletmeysterinin (N.Nəzirovanın), Libretto müəllifinin (yazıçı Anarın), rəssamın (T.Nərimanbəyovun) birgə zəhməti uğurlu olmuşdur.

Bəstəkar böyük şairin məşhur "Məndə siğar iki cahən, mən bu cahana sığmazam" misralarını baletinə epigraf kimi böyük əzəmət və məğrurluqla səsləndirmişdir.

Baletin partiturasında tar, def, nağara, qoşa nağara xalq çalğı alətləri istifadə olunmuşdur. "Nəsimi dastanı" xoreoqrafik poemada Xeyir və Şərin mübarizəsi, məhəbbətin qələbəsi tərənnüm edilib. F.Əmirov sonralar

bu əsərə yenidən qayıtmış, axıncı redaksiyada onu böyük simfonik orkestr üçün işləmiş və "Nəsimi haqqında dastan-facie" kimi adlandırmışdı, balet əsasında simfonik poemanın olmasını lazım bilmişdi. Balet 1973-cü ildə Bakıda tamaşaya qoyulmuş, 1974-cü ildə F.Əmirov bu əsərə görə Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında Nəsimiyə həsr olunmuş əsərlərin siyahısı çox böyükdür.

Görkəmli bəstəkarlarımızdan Cahangir Cahangirovun üç hissəli "Nəsimi" kantatasını, "Haqq mənəm", mahni romansını, Tofiq Quliyevin Azərbaycanfilmə çəkilmiş (rejissoru Həsən Seyidbəyli, Nəsimi rolunun ifaçısı Rasim Balayev) filmə uğurlu musiqisini, "Könlüm", "Gərəkmez" romanslarını, Süleyman Ələskərovun "Neylərəm" kamera-vokal əsərini, Ədilə Hüseynzadənin "A kapella xor üçün bəstələdiyi iki miniatürünü, "Neylərəm" və "Üzün bərqi- guli-tərdir", Ağabacı Rzəyevanın yeddi romansını, onlardan "Bahar oldu", "Gəl Nigarım", "Gül açıldı" və s., Ramiz Mustafayevin "Bahar" romansını, Emin Səbitoğlunun "Eylədi", "Sən hardasan" romanslarını göstərmək olar. Bizim digər görkəmli bəstəkarımız da şairin qezəllərinə dəyərli əsərlər bəstələmişlər. Əfrasiyab Bədəlbəylinin "Nəsimi" vokal-xoreoqrafik poeması, Səid Rüstəmovun, Nazim Əliverdiyevovun, Ramiz Mirişlinin vokal əsərləri, Azər Rzəyevin orkestr, tar və şeir ifası ilə səslənən "Nəsimi" simfonik poeması, Əziz Əzizlinin "Nəsimi" simfonik poeması buna gözəl misaldır.

Dahi şair İmadəddin Nəsiminin möhtəşəm obrazı Azərbaycan xalq artisti, UNESCO-nun "Sülh artisti" görkəmli bəstəkarımız Fərid Əlizadənin yaradıcılığında müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Şairin ölümünün 600 illiyinə F.Əlizadə xor, ifaçı və simfonik orkestr üçün "Nəsimi Passion"unu bəstələmişdi. Xüsusi layihə əsasında yazılmış bu möhtəşəm əsərin premyerası ilk dəfə Amsterdamda 2017-ci ilin aprelində oldu və böyük uğurla keçdi. Həmin əsər həmin ilin iyununda Bakıda M.Maqomayev adına Dövlət filarmoniyasında Fəxrəddin Kərimovun dirijorluğu ilə simfonik orkestrin, xor kapellasının, solistlərin ifasında səsləndi. Qeyd edək ki, bu əsər musiqidə ilk yeni janr müsəlman passionu idi (Passion - latın sözü passio-dandır, əzab, əziyyət, iztirab, cəfa, dərd deməkdir. Passion VIII əsrdə yaranmış dini mövzuya həsr edilmiş vokal dramatik janrdır. İsa peyğəmbərin əziyyətləri və ölümünə həsr olunmuşdur. XVI əsrdə bu janr kilisədən ayrılaraq müstəqil əsər kimi ifa olunur, oratoriya janrına yaxındır. Öz bədii inkişafını İ.S.Baxın yaradıcılığında tapmışdır. Bu janrın dərin insani-etik məzmunu onu dini doğmatik əhəmiyyəti çərçivəsindən çıxardır). F.Əlizadənin "Nəsimi Passion" r da bu cəhətlərə malik olaraq dahi şairin və mütəfəkkirin möhtəşəm, parlaq sərəfini yarada bilmişdir.

Fərid Əlizadənin Nəsimiyə həsr olunmuş digər əsəri "Nəsimiyə ithaf" adlanır. Bu Əlizadənin iki əsəri əsasında yaranmış balet - konsertdən ibarətdir. Onlardan biri "Muğamsayağı", o birisi isə "Dərviş" musiqi əsərlərinin vəhdətindən yaranmış bir tamaşadır. Əsərdə xeyir və şər qüvvələri qara və ağ geyimlərdə təsvir olunurlar. Tamaşanın musiqisində muğamın və

¹ İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri.- Bakı, 1973, s.414

² Ela orada s. 424

³ Əmirov F. Musiqi ələmində.-Bakı, 1983, s.184-186.

⁴ Nəsimi İ. Məqalələr məcmuəsi.-Bakı, 1973, s.108.